

ZAKAR PÉTER

A pozsonyi Hazafiúi Egylet

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc sokszor elemzett kérdéskörét alkotják a magyarok és a Magyarországon élő más nemzetiségek között ki-robbant fegyveres összeütközések.¹ Viszonylag kevesebb szó esik azokról az időszakokról, illetve azokról a területekről, ahol a forradalom különböző nyelvű és kultúrájú résztvevői megtalálták az együttműködés szűk, mindazonáltal járható útját. Az alábbiakban egy ilyen példát, a pozsonyi Hazafiúi Egylet tevékenységét fogjuk felidézni. Pozsonynak a 19. század közepén több mint negyvenezer lakosa volt, amelyből 22518 németnek, 7518 szlávnak, 4840 izraelitának, 3140 pedig magyarnak vallotta magát.² Így természetesen a helybeli lakosság is érzékenyen reagált a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos fejleményekre.

Pozsony 1848 tavaszán nem csak gazdasága és kereskedelme révén volt Magyarország egyik legfejlettebb városa, de a város falai között zajlottak le a korszakzáró, utolsó rendi országgyűlés ülései is. Az egész ország, sőt a bécsi politikusok is Pozsonyra figyeltek. 1848. április 11-én V. Ferdinánd király szentesítette az országgyűlés által elfogadott törvényeket, amelyek a modern, polgári Magyarország alapjainak tekinthetők. A politikai küzdelem azonban ezzel nem ért véget, hiszen mind a kormánnyra jutott magyar liberális, mind pedig az osztrák politikusok igyekeztek a maguk számára kedvező tartalommal megtölteni ezeket a kereteket. Amikor 1848 augusztusában az európai helyzet kedvező fordulatot vett a Habsburgok szempontjából, az udvar elérkezettnek látta az időt a magyar szeparatizmus felszámolására. Ezzel együtt egyre jelentősebb támogatásban részesültek azok a nemzetiségi mozgalmak, amelyek a magyarokkal szemben felhasználhatóak voltak.³

A szlovák nemzeti mozgalom ebből a szempontból nem számíthatott kiemelkedő támogatásra Bécsből. Kezdetben a mozgalom vezetői is a forradalom vívmányainak a továbbvitelét óhajtották. Törekvésüket két fontos tényező határozta be: a magyar liberálisok a polgári szabadságjogok kiterjesztésétől várták a nemzetiségi kérdés megoldását, így elzárkóztak a kollektív nemzetiségi jogok biztosításától. Másrészt a szlovák mozgalom vezetőinek nem volt közvetlen kapcsolata a szlovákok által lakott települések jelentősebb hányadával. S ekkor még a felekezeti-kulturális ellen-

tétekről, amelyek megosztották a szlovákokat, nem is beszéltünk. Követeléseiknek először 1848. március 28-án, Liptószentmiklóson adtak hangot Michal Miloslav Hodža evangélikus lelkész elképzelései szerint megszerkesztett petícióval: főként a szlovák nyelv szabad használatát szertették volna elérni. A szlovák nemzeti mozgalom radikalizálódásáról tanúskodott a szintén Liptószentmiklóson, 1848. május 10-11-én megtartott nemzeti gyűlés. Hodža mellett itt már jelentős szerepet játszott L'udovít Štúr, Josef Miloslav Hurban, Ján Kollár és más szlovák politikusok is. „A szlovák nemzet kívánságai”-nak nevezett 14 pont a szlovákság nemzetként való elismerését, minden nemzetiséget nemzetiségenként képviselő országgyűlést, a szlovák vármegyékben szlovák hivatalos nyelvet, a szlovák nemzetőrség szlovák vezetését, a piros-fehér szlovák nemzeti színek használatát követelte. Szintén megfogalmazták a „nemzeti iskolák” bevezetésének igényét is. Ezen követelések teljesítése lényegében Magyarország föderatív átszervezéséhez vezetett volna, amitől ekkor a magyar politikusok mereven elzárkóztak. Szemere belügyminiszter köröztetést adott ki a mozgalom vezetői ellen, 1848 szeptemberében pedig a mozgalom vezetői kísérletet tettek egy szlovák légió megszervezésére is. Ezzel szemben Pozsonyban egészen máshogy alakult az ott élő nemzetiségek egymáshoz való viszonya.⁴

A pozsonyi Hazafiúi Egylet tevékenységére a koronázó-város történetével foglalkozó történészek viszonylag hamar felfigyeltek. Kumlik Emil „A szabadságharc pozsonyi vértanúi” c. művében arra a megállapításra jutott, hogy Pozsonyban 1848. március 15-ét követően egy „Demokrata Egylet” alakult, amelynek elnökét Szerdahelyi Miklósnak hívták⁵ Röviden érinti az egyesület működését – főként Kumlik kutatásai alapján – Emil Portisch is 1933-ban megjelent, Pozsony történetét feldolgozó művében. Az 1966-ban sajtó alá bocsátott „Dejeny Bratislavy” c. kötet Jelačić előrenyomulásával hozta kapcsolatba az egyesület megalakulását, és tevékenységével kapcsolatban egy hurbanisták ellen kiadott kiáltványt, valamint egy ágyúkészítés érdekében indított gyűjtést említ.⁶ Ezek a megállapítások helyes elemeket is tartalmaznak, de csak részben lehet belőlük választ kapni arra a kérdésre, hogy kik és miért alakították az egyesületet, illetve az mikor, milyen érdemi tevékenységet fejtett ki? Az elkövetkezendőkben a pesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegersarchiv anyagai segítségével próbálunk meg pontosabb képet rajzolni az egyesület tevékenységéről.

Az egyesület 1848. szeptember 9-én alakult meg Pozsonyban, a poroszországi származású Rudolf Beyer lakásán. Beyer a Berlin melletti Sydowban született 1803-ban porosz, evangélikus nemesi családban. 1832-től 1834-ig a 6. vértesezredben szolgált, majd a Pozsony megyei Mödlingben telepedett le, és Rupertus álnéven irodalmi tevékenységet folytatott.⁷ Ez a titokzatos életű, kilépett cs. kir. hadnagy és egyúttal német költő és író 1848. augusztusában, amikor a vasút felé sétált, a pozsonyi Gesztenyés-kertben egy csoportra lett figyelmes, amelynek tagjai a tavaszi eseményekről, a politikai változásokról és a zsidók elleni pozsonyi kitörésekről beszélgettek. Meghívta őket a lakására, ahol a résztvevők elfogadták az egyesület alapszabályát, amelyet 6000 példányban sajtó alá bocsátottak a városban divatozó három nyelven: németül, szlovákul és magyarul.⁸

Az egyesület alapítására – a Pressburger Zeitung 1848. szeptember 26-án kelt tudósítása szerint – a délvidéki kisháború, illetve Jelačić egyre hátrázottabb fegyveres készülődése miatt került sor. Az indokok között szerepelt ugyanakkor az is, hogy sok pozsonyi hidegen és egykedvűen szemlélte a hazát fenyegető veszélyeket.⁹ Az egyesület másik meghatározó alakja Rázga Pál evangélikus lelkész volt. Rázga Pál Bazinban született egyszerű, szlovák gyökerekkel rendelkező német polgári családban 1798. december 10-én. Szülővárosában kezdte tanulmányait, majd Modorban algimnáziumba, Pozsonyban pedig főgimnáziumba, illetve a pozsonyi evangélikus líceumba járt. A Blaskovich János által alapított híres nevelőintézetben, az alsó-ausztriai Blankenbergben néhány évig tanítókodott, majd az ott összeszedett pénzzel, illetve a Szeleczky-ösztöndíjjal Bécsbe ment, hogy teológiai és orvosi ismereteit az ottani egyetemen tökéletesítse. 1823-ban a bécsi lutheránus szuperintendens, Wächter avatta lelkésszé. Először a karintiai Trebesingben, majd a szomszédos Zlámban szolgált, mindkét helységben különös gondot fordított az iskolaügyre és a helybeli templom építésére. Az 1830-as évek közepén a modori evangélikus egyházközség meghívására tért vissza Pozsony megyébe. Maradandó alkotása ebből az időszakból az egyházmegye idős lelkészei, valamint azok özvegyei és árvái számára létrehozott gyámintézet.¹⁰

1839-ben Prágába hívták lelkésznek. Sikeres gyűjtést szervezett a lelkészház és az iskolaépület felépítése költségeinek fedezése érdekében. Egyik prágai utóda, Karl Eckhardt elismerően emlékezett meg Rázgának az építkezéssel kapcsolatos prágai tevékenységéről. Emellett kiemelte ki-

váló szónoki képességét, de említést tett rendkívül szenvedélyes természetéről is, amely hozzájárult ahhoz, hogy 1846-ban elhagyja Prágát. Eckhardt szerint valamennyi szomorú összetűzés legfőbb oka az volt, hogy az evangélikus lelkész nem érzett magában elhivatottságot a lelkesi pályára, amely egy ilyen kiváló szellemi tehetségű és szenvedélyes természetű embernél még sokkal élesebben és kellemetlenebbül jelentkezett.¹¹

Pozsonyba tette át székhelyét, ahol 1846 tavaszán elmondott beköszöntő beszédének néhány sora már előre vetítette későbbi sorsát: „Erőm, tehetségem a tied szeretett gyülekezet; életem a hazáé! Az egyháznak örömmel adom meg, amit adhatok, hazámtól el nem vonom soha, mivel tartozom.”¹²

Rázga örömmel üdvözölte az 1848-as európai forradalmakat. „Három szó járja be a világot...” – hangoztatta egyik prédikációjában – „igen, ismeritek az egyenlőség, testvériség és szabadság ígéinek szent csengését, amelyeknek ítélete oly eldöntő hazánk jelene és jövője, egy új, jobb korszak, a népek és uralkodók jutalma szempontjából.”¹³ Szakított a forradalmakat elítélő konzervatív teológiai állásponttal is, sőt az 1848-as forradalmakban az evangéliumi testvériség leghatékonyabb terjesztőit látta. A konzervatív teológusokkal szemben, akik a forradalmak alatt Isten és ember elleni vétet, lázadást és gyilkolást értettek, Rázga a forradalmat önmagában erkölcsileg semlegesnek látta, amelyet célja, illetve megvalósulásának módja alapján kell megítélni. „Ha a revolutio által egy elnyomott... nép jogait törlekszik kivívni, ha jelszava egyenlőség, testvériség, szabadság, ha tiszteli a vagyonszentséget és a vagyonszentségét, az ily forradalom Isten és ember előtt igazságos, s így tőle félnünk nem lehet, nem kell.”¹⁴

Rázga beszédeiben olyan sok e lázas hónapokban az evilági probléma, hogy azt hívei is kifogásolhatták, de ő erre is válaszolt. „Ne mondjátok” – intette híveit –, „hogy miért a szószékről hangzanak el ezek a szavak! Nem akarok egy olyan vallás szolgája lenni, amelynek tanítása és alapelvei nem valamennyi ember felemelését, nemesebbé tételét, megszentelését, boldogságát... célozzák”.¹⁵ Még a bitófa árnyékában sem tagadta meg liberális elveit. Pozsonyban, 1849. június 13-án tett vallomásának részlete is ezt bizonyítja: „Meggyőződése, hogy egy lelkésznek azokat, akiket rábíztak, általában a népet nem pusztán a mennyei transzcendens üdvözülés –, hanem a földi boldogság bizonyos részének élvezete felé is vezetnie kell.”¹⁶

Mondanivalója természetesen nem merült ki az elavultnak ítélt világi intézmények bírálatában. Hasonlóan kritikusan szemlélte saját egyházát is. A *Pressburger Zeitung*ban hosszasan próbálta 1848 novemberében azt a széles körben elterjedt nézetet cáfolni, hogy az alapos keresztény meggyőződés a politikai liberalizmussal összeegyeztethetetlen. A lelkész – szerinte – annál kevésbé maradhat távol a politikától, mivel a reakció és a haladás kategóriájának szemszögéből vizsgálva a vallási reakció egyúttal mindig politikai reakció is. A teológusok felelősségét is abban látta, hogy a protestáns igazhitűséget ne kössék az önkényuralmi rendszerek támogatásához. A lelkészek feladata – amint azt katolikus és református lelkész-társai is hangsúlyozták – a nép felvilágosítása, méghozzá nem csupán jogairól, hanem kötelességeiről is. „Ezt az áldozatkészséget kell a népben felkelteni és megerősíteni, azért, hogy a szabadság, nemzeti egység és függetlenség igaz ügye győzelmet arasson és nehogy az elvakított nép a nemzeti szeparatizmus, avagy a tulajdonellenes kommunizmus üdvprófétáinak a kezébe kerüljön.”¹⁷

Rázga Pál evangélikus lelkész további adalékokkal szolgált az egyesület megalapítását indokoltta tevő tényezőkről, a *Pressburger Zeitung*ban publikált cikkében. Számára a szabadságharc nem pusztán a magyar nemzet küzdelme volt, hanem az itt élő népek jogaiért, fejlődésért vívott küzdelem, amelyet Isten (aki egyenlőnek teremtett valamennyi embert) is támogatott. Mit kell értenünk e kifejezés, „haza” alatt? – tette fel a kérdést. „Egy országot, amelyben a magyar nemzetiség uralma érvényesül, vagy egy olyan országot, amelyben magyarok, szlovákok [Slave], és németek nemzeti egyenjogúságukra való tekintettel szabadon és boldogan élhetnek.”¹⁸ A szerző számára természetesen csak az utóbbi volt elfogadható, ezért is sürgette külön újságcikkben, Wesselényire hivatkozva, a haza fogalmának a nemzeti egyenjogúság elve alapján történő meghatározását.

„Lelkesedve a hazaszeretet és hazafiság igaz szellemétől, mely a világ minden népeinél a valódi szabadságérzelmek tiszta forrásából ered, Magyarország alólírott honpolgárai összeállottunk, és akarunk nehéz idők nyomulása közben szilárdul egymás mellett állani, egymás mellett állani a veszélyeztetett haza javára és fenntartására a csendnek és a rendnek, nem kevésbé pedig régi jogainknak is s f. 1848-ik évi áprilisban [!] szentesített zsenge kiküzdeményeink épségben tartására” – olvasható a Hazafiúi Egylet programjának bevezetésében. Népgyűléseket akartak tartani a nép felvilágosítására, s fel akartak lépni „a még mindig hatalmas s a sötétben

mászó” reakció ellen. Az egyesület különösen fontosnak tartotta, hogy „minden, az országhoz tartozókban” felébressze a hazaszeretetet, „és az idegeneknél a magyarhonérti rokonszenvet”. A pozsonyi zsidóellenes zavargások tükrében különös jelentősége van a program határozott kiállításának az állampolgárok jogi egyenlősége mellett. „Munkásságában ezen egylet nem teend semmi különbséget a nyelv-, vallás-, születés-, és polgári állásra nézve, emlékezvén azon eldönthetetlen tételről: miszerint mindenki a népből Magyarhonnak fia.” Az egyesület politikai irányvonala jól jellemzi az a törekvés, miszerint céljuk, „hogy minden és kiki, valamint a hatóságok is magokat egyedül a magyar törvényes országkormányhoz tartsák, és semmi parancsokat más felől el ne fogadjanak”. Az egylet tagjai fogadalmat tettek, hogy „szemügyre szigorúan veendi s a sajtó által nyilvánosságra hozandja mindazokat, kik üzletőknek tekintik polgártársaink hazafiúi érzelmeit gyöngíteni, vagy teljesen megrontani”. Az egyesület továbbá fontos feladatának tartotta a nép felvilágosítását és azt, hogy minden törvényes jogaiban megsérült honpolgár érdekvédelmét felvállalja. Jelszavuk németül: „Gesetz, Freiheit und Ehre / Sei uns’res Bundes Wehre.” Szlovákul: „Zákon, sloboda a čest / Bráňu nášho spolku jest.” Magyarul: „Törvény, szabadság s becsület, / Légy védje frigyünknek!”¹⁹

Szintén szeptember 9-én alakult meg az egylet 18 főből álló, ideiglenes választmánya is. Elnöknek Zerdahelyi Miklós egykori cs. kir. főhadnagyot, helyettesének pedig a budai származású Gregor Klemm alapítványi pénztárost választották. Az egyesület nemzetiségi felfogására jellemző, hogy írnokaik közül egy német (Rudolf Beyer), egy szlovák (A. Kosstelny), egy pedig magyar (Fekete A.) anyanyelvű volt. Az egyesület 1848. szeptember 14-i, nyilvános gyűlésén bejelentette megalakulását. Másnapi bizottmányi ülésükön a nemzetőrség ágyúkkal történő ellátása érdekében gyűjtést indítottak, sőt az egyesület öt tagja (Linczboth, Palm, Esztermann, Reischel, és Siegmann) az ágyúk előállításának technikai kivitelezését is vállalták.²⁰ A lakossághoz intézett kiáltvány fogalmazványa szerint az ágyúk előállításának célja, hogy erős fegyvereket bízzanak nemzetőreink hű kezeire. A felhívás felszólította a patrióta érzelmű lakosságot, hogy tanáccsal és tettel segítsék elő a fegyverek előállítását, egyúttal a fenti cél érdekében adakozásra szólította fel a lakosságot.²¹

Beyer báró vezetésével egy tűzéregrység szervezése is megkezdődött. Kiáltványt bocsátottak ki „Freiwillige hervor!” címmel a hazáját szerető

ifjúsághoz. A polgárokat aggasztó kérdések tisztázása érdekében (pl. éjszaka a városban erős katonai járőrözés volt, továbbá a szokatlanul nagy mennyiségű lőporszállítással kapcsolatban) küldöttséget menesztettek a polgármesterhez, aki igyekezett megnyugtadni őket. Követelték, hogy a nemzetőrség a városon kívül is viselhessen fegyvert (ez az óhajuk hamarosan teljesült), és támogatták a bécsi önkéntesek felruházása érdekében indított akciókat. Az egykori polgárőrség készleteiből származó frakkok összegyűjtésével és átadásával egy Kasmanhuber nevű tagtársukat bízták meg.²²

Szeptember 15-én megjelentek az egyesület plakátjai, amelyek az egyesületbe történő belépésre szólították fel a hazafias polgárságot, egyúttal tudatták a pozsonyiakkal, hogy (a fentebb idézett) programjuk nyomtatásban is megjelent.²³ Szeptember 17-én tartott egyesületi összejövetelükön javasolta egyik tagtársuk, hogy intézzenek a magyar országgyűléshez egy hűségüket és bizalmukat kifejező nyilatkozatot. A javaslatot nagy lelkesedéssel elfogadták, és kidolgozását egy bizottságra bízták. Közben az egyesület taglétszáma is emelkedett: a szeptember 9-i alapításkor 85 fős tagságuk szeptember 19-re 132 főre növekedett.²⁴

1848. szeptember 21-én délután négy órára az egyesület népgyűlést hívott össze a vigadóba a népképviselőkhoz intézendő kiáltvány elfogadása érdekében.²⁵ A tervezett kiáltvány szövegét Moritz Schiller lakásán vitatták meg. A bizottmány egyik orvos tagja, dr. Nehur olvasta fel a tervezetet, amelyen több ponton változtattak. A kiáltvány szövegét megrövidítették, és kihagyták belőle többek között azt a bevezető gondolatsort, amely arra utalt, hogy a város falai között évszázadok óta kentek fel és koronáztak királyokat.²⁶ A kitűzött időpontban, a címerekkel és zászlókkal feldíszített teremben hatalmas tömeg gyűlt össze. A jóváhagyott feliratot hétszáz polgár látta el kézjeggyel. A gyűlésen Rázga és Klemm lelkesítő beszédet intézett az egybegyűltekhez, amit a hallgatóság nagy lelkesedéssel fogadott.²⁷

Viktor Prato gróf, a 23. Ceccopieri serezhadnagya szerint Rázga a népgyűlés elején rögtön magához ragadta a szót, és kijelentette, hogy gyűlésüket a városi népesség toborzása céljából hívták össze. Megállapította, hogy a haza veszélyben van, és mivel az uralkodó nem védi meg a polgárokat, az Országos Honvédelmi Bizottmány elrendelte az újoncozást. Jelentkezésre buzdította a katonakorú férfiakat, majd így folytatta. „Én magam is – ha szükség lesz rá – tanáccsal és tetteimmel is támogatni foglak titeket.”²⁸

A magyar országgyűlés képviselőihez intézett hűségnyilatkozat végleges, nyomtatásban is megjelent formája emlékeztette a címzetteket, hogy Pozsonyban a régi alkotmány romjain született meg „egy népképviselési alkotmány, arany szabadságunk szilárd biztosítéka”. A szerzők ezt követően megkezdték a „népellenes udvari párt” ostromozását, amelyik visszaél a király gyengeségével, „akinek a szemei előtt rabló hordák pusztítják a hazát; akinek a nevében szerencsétlen családok ezreit űzik el otthonaikból és gazdaságukból, hogy koldusként bolyonganak körös-körül az országban, akinek a zsoldjában egy átkozott pártnak becsvágyó, fanatikus eszköze máris előrenyomul Magyarország fővárosa ellen.

Ezek a sátánfajzatok azt akarják a királlyal elhitetni, hogy ő áprilisban nem volt király, hogy adományozzon, és most szeptemberben ő eléggé király ahhoz, hogy mindent, amit megadott, visszavegyen.”

Az aláírók végezetül „határtalan bizalmukról” biztosították a népképviselőket, és egyúttal felkérték az országgyűlést, a legrövidebb időn belül hozza meg a szükséges intézkedéseket azért, hogy „az összes isteni és emberi törvényből ne űzhessenek gúnyt, és hogy testvéreink ezrei ne haljanak meg és ne váljanak nyomorulttá egy beteg, félrevezetett király miatt”.²⁹ Az országgyűléshez intézett kiáltványt – amint arra már utaltunk – 700 pozsonyi polgár látta el kézjegyével.³⁰

A Hazafiúi Egylet az 1848. szeptember 26-i Pressburger Zeitungban köszönetet mondott a pozsonyi polgároknak a Bécsi Légiónak tagjainak szívvelyes elszállásolásáért. A cikk írója szerint a pozsonyi férfiak példát vehetnek a légión katonáiról, akik egy idegen népért, egy idegen országért ontják vérüket.³¹

1848 októberében változás következett be az egyesület élén. Mivel Zerdahelyi Miklóst hadnagyi rangban a helybeli térparancsnokságon alkalmazták, ezért az egyesület irányítását a korábbi alelnök, Gregor Klemm vette át. A tényleges vezető szerep azonban egyre inkább Rázga Pál evangélikus lelkész kezébe került. Ez a természetes, izmos testalkatú, feltűnően magas homlokú férfi a pozsonyi liberálisok meghatározó alakjává nőtte ki magát. 1848. október 19-én a pozsonyi „Zöldfa” vendéglő 24. sz. szobájának erkélyéről intézett lelkesítő beszédet az egybegyűltekhez.³² Német nyelvű beszédében élesen bírálta az osztrák politikát, és hallgatóságát harcra tüzelte az osztrák hadsereg ellen:

„Ausztria, ez a kicsiny, szálnalmas országocska arra törekszik, hogy uralkodjon Magyarország fölött” – mondta többek között –, „el akarunk vo-

nulni és győznünk kell; mert ha legyőzetünk, akkor... városotok, Pozsony, Bécs nyomorult elővárosa lesz, ti pedig, akik megéritek ezt, koldusok lesztek. Ha azonban a hatalmas magyar nemzet győz, akkor a paraszt az ablakban fog állni és kedélyesen egy hosszú szárú pipát fog szívni, a szatócsból kereskedő lesz, a falvakból városok fognak kinőni. Ezért ragadjatok fegyvert! Fel Bécsbe! Le a Kamarillával, le a gyáva szoldateszkával... !”³³

A katonai események következtében a pozsonyi Hazafiúi Egylet is fokozatosan beszüntette a tevékenységét. Vezetői közül többen a kialakuló magyar katonai, illetve polgári igazgatásban kaptak feladatokat. Rudolf Beyer, aki 1848 nyarán a pozsonyi nemzetőrség tisztje volt, 1848. október 23-án átvette az ún. Frangepán csapat parancsnokságát.³⁴ Klemm és Rázga Pozsonyban részt vett az OHB rendeletének megfelelően felállított vizsgálóbizottmány munkájában, amely kiszűrte a magyar szabadságharc szempontjából politikailag nem kívánatos leveleket a postai forgalomból. Az ellenséges hangvételű leveleket Újházy László Pozsony megyei kormánybiztosnak kellett átadniuk. Munkájuk nem volt eredménytelen, hiszen Csány László főkormánybiztos 1848. november 19-én arról tájékoztatta az OHB-t, hogy V. Ferdinánd király és Windisch-Grätz herceg proklamációit Pozsonyban letartóztatták.³⁵

Miután a cs. kir. hadsereg 1848. november 18-án bevonult Pozsonyba, a városi elöljáróság listát készített azokról, akik a forradalom alatt kiemelkedő szerepet játszottak. Ezt követően az egyesület több tagját letartóztatták, így többek között Zerdahelyi Miklóst, Rázga Pált és Dressler Dániel színházi sűgót, A. Schaiba könyvkereskedőt és Moritz Schillert. Ugyanakkor a Hazafiúi Egylet ideiglenes választmányának több tagja a város cs. kir. csapatok általi megszállását követően is, igaz csak egy jó hónapig, részt vett a város irányításában. Közéjük tartozott Bittó Károly, Modrovich Károly és Sieber Henrik. 1849. január 22-én azonban őket is leváltották a megszállók.³⁶

Tragikusan alakult Dressler és Rázga sorsa. Dressler (Kurz) Dániel Keresztély Pozsonyban született 1815-ben, evangélikus szülöktől. Szapannfőzőnek tanult, de hamar magával ragadta a színház világa. Mivel nem volt túlságosan tehetséges, csak sűgóként alkalmazták. Dressler szókimondó ember volt, akinek a Hazafiúi Egyletben is volt némi tekintélye. Beszédeiben a császár személyét és az osztrák kormányt sem kímélte. Windisch-Grätz bevonulását követően sem változtatott kifejezőmódján, és egy kocsmában nyíltan szidta az osztrák haderő főparancsnokát.

Ez okozta a vesztét. Letartóztatták, és 1849. január 18-án hajnali 4 órakor kivégezték.³⁷

Amikor 1848 december közepén a cs. kir főhadserég támadása megindult, Rázga barátai figyelmeztették a lelkészt, hogy menekülnie kellene. Ő azonban elhárította ezt a lehetőséget: „Ne sértetek. Gyáva volnék, ha elhagynám polgártársaimat, akik az én tanácsomra siettek a hazát védeni.”³⁸

A letartóztatandók listáján természetesen Rázga neve is szerepelt, így Wrba altábornagy, a cs. kir II. hadtest akkori parancsnokának utasítására a hatóságok megjelentek Apácapálya u. 24. sz. alatti lakásán, és őrizetbe vették az evangélikus lelkészt. Nejének és öt gyermekének siránkozása közepette a városháza börtönébe hurcolták, ahol rövid ideig Zerdahelyi Miklóssal raboskodott együtt. Ezt követően viszont átszállították a Vízikasárnyába, amelynek ablakait annyira bedeszkázták, hogy csak minimális fény hatolhatott be a letartóztatottakhoz.³⁹

Windisch-Grätz herceg 1848. december 24-én utasította Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagyot, a pozsonyi katonai kerület parancsnokát, hogy állítson fel egy katonai vizsgáló bizottmányt Pozsonyban. A későbbi átszervezésektől függetlenül ez vizsgálta ki Rázga ügyét is. A vizsgálat politikai befolyásoltsága teljesen nyilvánvaló. A bizottmány már január 10-11-én rendelkezett súlyosan terhelő vallomásokkal. Georg Wilhelm Megerle pozsonyi színházigazgató, Josef Baumann és Moritz Weichelberger színészek már ekkor pontosan felidéztek a „Zöldfa” erkélyéről elmondott beszédet. Ítélet azonban csak azt követően született, hogy Julius Jakob von Haynau tábornagyot 1849. május 31-én a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezérévé nevezték ki.⁴⁰

1849. júniusának elején felújították az eljárást. Rázga vallomásában arra hivatkozott, hogy az egyesület nem volt az államra nézve veszélyes. Nem volt demokratikus, hanem mindössze patrióta beállítottságú. Tagadta, hogy részt vett volna az egyesület programjának összeállításában, illetve azt állította, hogy a pesti országgyűlésnek elküldött hódoló nyilatkozat ellen szavazott. A vádpontok között szerepelő törvénytelen toborzást, illetve lázító újságcikkek publikálását sem ismerte el. Szerinte csak a Hurban vezette szlovák felkelők ellen prédikált, és nem volt tudomása a császári házat fenyegető veszélyekről. Arra is hivatkozott, hogy beszédeit Újházi utasítására mondta el, a leveleket pedig pecsétjük feltörését követően rögtön átadta a kormánybiztosnak. „Isten és a lelkiismeretem előtt tiszta vagyok” – fejezte be vallomását.⁴¹

A beidézett tanúk vallomásaiból azonban meglehetősen pontosan rekonstruálni lehetett forradalmi tevékenységét, így tagadásával nem sokra ment. A tárgyi bizonyítékok (újságcikkek, a patrióta egyesület plakátjainak, illetve prédikációinak fogalmazványai, pénzadománya az ágyúöntés érdekében stb.) is alátámasztották a terhelő vallomásokat. A vizsgálatot vezető Schindelar hadbírónak viszont az okozott nehézséget, hogy Magyarországot csak az 1848. október 3-án kelt császári manifesztum helyezte hadi törvények alá, és Rázga kifogásolt tevékenységének egy része még az ezen időpont előtti időszakra esett. Ez sem hozta zavarba az előterjesztés megfogalmazóját, aki a kötél általi halálbüntetést javasló sorait többek között a novemberben (!) kiadott császári manifesztumokkal, valamint „a Pozsonyban uralkodó rossz hangulattal” (!) is alátámasztotta.⁴² A hadbíró terhelő tanúként tekintett olyan beidézett személyekre is, akik nem tettek terhelő vallomást. August Raabe, Rázga lelkésztestvére például vonakodott terhelő vallomást tenni a vádlottra, ennek ellenére a hadbíró őt is felsorolta Rázga előtt a terhelő tanúk között.⁴³ Még súlyosabb formai hiba a hadbírói előterjesztésben Karl Keller vincellér terhelő tanúként történő szerepeltetése, hiszen ő szó szerint azt vallotta, hogy nem hallotta a lelkész köpcsényi beszédét.⁴⁴

A hadbíroság, amely Kempen parancsára ült össze, 1849. június 16-án kötél általi halálra ítélte, és az ítéletet az altábornagy még aznap jóváhagyta. Mikor Haynaut a pozsonyi prímási palotában egy asszonyokból álló küldöttség kereste fel, Magyarország teljhatalmú ura állítólag csak ennyit mondott: „Lógnia kell, elrettentő példa gyanánt valamennyi lázadó számára!”⁴⁵ A császári hatóságok feltehetően még aznap foganatosítani akarták az ítéletet, de erre bizonyos „körülmények” (a pozsonyiak felháborodása) közepette nem volt lehetőségük, így a kivégzést június 18-án hajnalra halasztották el.⁴⁶ Június 17-ről 18-ra virradó éjszaka az öt gyermek evangélikus lelkész a várba kísérték, majd hajnali négy órakor a Számárhegyen felakasztották. Kempen szerint állhatatosan viselkedett utolsó perceiben, és néhány szép gondolatot mondott el a jelenlevőknek.⁴⁷

1848. december 18-án a cs. kir. hatóságok letartóztatták Zerdahelyi Miklóst is. Ő vallomásában igyekezett csökkenteni felelősségét az elmúlt hónapok vonatkozásában. A Hazafiúi Egylet alapszabályát törvényesnek minősítette, ráadásul, mint mondta, a térparancsnokságon történt alkalmazása után már nem vett részt az egylet gyűlésein. Zerdahely védekezése – tekintettel Rázga sorsára – mindenképpen sikeresnek mondható:

1849. augusztus 31-én a pozsonyi cs. kir. hadbíróság megfosztotta főhadnagyi rangjától és a már letöltött nyolc hónapos vizsgálati fogság mellett még további négy hónap fogházbüntetésre ítélte.⁴⁸

Elfogták a császári hatóságok az egyesület alelnökét, a 32 éves, nős, három gyermekes Gregor Klemm fiókpénztári hivatalnokot is. Klemm megpróbálta félrevezetni az osztrák hatóságokat, elutazott szülőhelyére, Budára, és ott 1849. december 6-án egy igazoló iratot nyújtott be a pesti cs. kir. hadbírósághoz azzal a céllal, hogy purifikálják. Az illetékeseknek azonban feltűnt, hogy a forradalom alatt Klemm Pozsonyban élt, így ügyét áttették a pozsonyi cs. kir. hadbírósághoz. Itt azután elég rosszul alakultak számára a dolgok, hiszen a Rázgával kapcsolatos vizsgálati anyagok nagy része rá is vonatkozott azzal a különbséggel, hogy ő alelnöke, majd elnöke volt a Hazafiúi Egyletnek.

Újházi László kormánybiztos parancsára Klemm 1848. december 15-én a postával együtt Pestre érkezett, majd Madarász László utasításának megfelelően Szolnokra, illetve Debrecenbe menekült. Az OHB 1849. február 17-én postai főhivatalnokká nevezte ki, s 1849. április 26-án ő maga ajánlkozott egy jövődöbeli pozsonyi kormánybiztos mellé segítségül. Még április végén kinevezték hadi pénztárosnak Bem altábornagy hadseregéhez, de ő kezdetben szívesebben adott volna ki egy német nyelvű kormánylapot, végül azonban Bem mellett szolgált a szabadságharc bukásáig. Mindennek fényében nem meglepő, hogy a hadbíróság 1852. március 27-én egyhangúan kötél általi halálra ítélte. Klemm szerencséje az volt, hogy ügyében nem 1849-ben született döntés. Az uralkodó rendeletére ugyanis az ítéletet négy év várfogságra mérsékeltek, de vagyonától így is búsút kellett vennie.⁴⁹

Rudolf Beyer már a pozsonyi nemzetőrségben is tiszt volt, majd – amint arra már utaltunk – 1848. október 23-án átvette a Frangepán csapat parancsnokságát. Betegségére hivatkozva kérte áttételét Lipótvárra, s egyúttal egy „telegráf linea” felállítását is szorgalmazta Kossuthnál.⁵⁰ 1848. november 20-tól Lipótvár parancsnokává nevezték ki, de elődje, Thanhoffer Ferenc ezredes Mészáros Lázár hadügyminiszternél bevádolta mint ármánykodót, s a hadügyminiszter valóban Thanhoffer mellé állt, legalábbis a panaszos levelének hátirata erről tanúskodik: „Nádasy ezredes úrnak azon kérelemmel, az ártatlanságot védeni és Kossuth Lajos elnök úrnak bemutatni, miképp bánnak a honfiakkal a külföldi paraziták.”⁵¹

Rövid várparancsnoki tevékenysége során inkább akadályozta, semmint elősegítette a vár védhető állapotba hozását. Mednyánszky Lászlónak, a vár erődítési igazgatójának a levelezéséből kiderül, hogy Beyer a várerődítési munkák egy részét feleslegesnek tartotta, ráadásul az építés fedezésére küldött utalványokat is önkényesen magánál tartotta. Nem volt Görgei Artúrnak sem jó véleménye felőle. Szerinte ugyanis a várparancsnok „egyedül maga s családja sorsának biztosításával gyötrődik”, s azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy ha az ellenség pénzt ajánl neki, azt esetleg elfogadja.⁵²

Kossuth már december 15-én sürgette Görgei Artúrnál a Mészáros Lázár szóhasználatával élve „külföldi parazita”, azaz Beyer Lipótvárból történő elmozdítását, ami egy nappal később be is következett. December 16-án Kossuth Beyert Pestre rendelte, hogy elszámoljon a Frangepán csapat szervezésére kapott pénzzel. Az őrnagy 1849 januárjában Vácról Németországba menekült, s a későbbiekben együttműködést folytatott Mihail Alekszandrovics Bakunyinnal is. 1849/1850 telén Hamburgban tartózkodott, halálának időpontja viszont bizonytalan.⁵³ Az egyesület meghatározó alakjai közül Reißbachnak volt leginkább szerencséje, őt ugyanis amnesztiában részesítették az osztrák hatóságok.⁵⁴

A pozsonyi Hazafiúi Egylet 1848 őszén, tehát akkor, amikor Magyarországot a polgárháború újabb és újabb hullámai fenyegették, kísérletet tett a Pozsonyban élő különböző nemzetiségek összefogására a magyar kormány támogatása érdekében. Ez az egyesület jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar hatóságoknak 1848 őszén sikerült megszüldíteniük ellenőrzésüket a város felett. Az egylet tagsága főként iparosokból és kisemberekből verbuválódott, akik néhány értelmiségi vezetésével következetes harcot folytattak a hagyományos világ értékei, a rang- és osztálykülönbségek, a felekezeti megkülönböztetés stb. ellen.⁵⁵ Erejüket növelte, hogy a városi sajtó, mindenek előtt a Pressburger Zeitung melléjük állt, és rendszeresen tájékoztatta olvasóit az egylet törekvéseiről. Jellemző, hogy 1848 őszén a városban megpróbáltak valamiféle „schwarzgelb” érdekeket védő egyesületet is szervezni, de ez nem sikerült, s a kudarca oka ez esetben nem is a magyar hatóságok fellépésében keresendő. Az egylet főként politikai és katonai téren vette ki részét a küzdelemből. Politikailag legjelentősebb sikerük a magyar országgyűléshez intézett hűségnyilatkozat volt, amelyet 700 honfitársuk aláírásával is támogatott. Katonai vonatkozásban a tüzérség megerősítése érdekében

tett erőfeszítéseik, valamint a nemzetőrség megszervezése és kiindítása kapcsán játszott szerepük volt fontos. Ugyancsak fontos összegzésünk során kiemelni, hogy a pozsonyi Hazafiúi Egylet már 1848 őszén egy olyan nemzetiségi politikát szorgalmazott Magyarországon, amelyre a szabadságharcot vezető magyar szabadelvű politikusok csak 1849 júliusában tudták magukat elszánni.

Források és feldolgozások rövidítései

Levéltári források

HL	Hadtörténelmi Levéltár
Absz. ir.	Abszolutizmus kori iratok
Pr. Krg.	Pressburger Kriegsgericht
ÖStA KA AFA	Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Alte Fedakten
Serbisch-Banater- General-Kommando	

Könyvészeti anyagok és folyóiratok

Bona 2000.	BONA GÁBOR: <i>Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban</i> . Budapest, 2000.
Czigány 1961.	CZIGÁNY JENŐ: Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönökben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásaiból. (Adalékok a soproni Zádor-Stettner Lajos életéhez.) <i>Soproni Szemle</i> 15. (1961/3) 233-242.
Csány 1998.	HERMANN RÓBERT (S. a. r.): <i>Csány László kormánybiztosi iratai. 1848-1849</i> . II. k. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998. I-II.
Fényes 1851.	FÉNYES ELEK: <i>Magyarország geographiai szótára</i> . Pest, 1851. I-III. k.
Gulyás 1941. III. k.	GULYÁS PÁL: <i>Magyar írók élete és munkái</i> . III. k. Budapest, 1941.
Hermann R. 1999.	HERMANN RÓBERT: <i>Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után</i> . [Budapest, 1999.]

- Kászonyi 1977. KÁSZONYI DÁNIEL: *Magyarhon négy korszaka*. Budapest, 1977.
- Kempen 1933. MAYR, JOSEF KARL (Bev. és S.a.r.): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Bécs-Lipce, 1931.
- KLÖM XIII. BARTA ISTVÁN (S.a.r.): *Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.* (Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész 1848 szeptember – december. Budapest, 1952.
- Kászonyi 1977. KÁSZONYI DÁNIEL: *Magyarhon négy korszaka*. Ford.: Kosáry Domokos, bev. és jegyz.: Márkus László. Budapest, 1977.
- Kosáry 1990. KOSÁRY DOMOKOS: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867.* (Magyarok Európában III.) Budapest, 1990.
- Kumlik 1905. KUMLIK, EMIL: *Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49.* Die dreizehn Pressburger Märtyrer. Aulich, Batthyány, Jeszenák. Andere Urteile. Pozsony - Budapest, 1905.
- Kumlik 1998. KUMLIK, EMIL: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Pozsony, 1982.
- Lehotska – Pleva 1966. Dejiny Bratislavy. Zostavovatelia publikácie Lehotska, Darina, Pleva, Ján. Bratislava, 1966.
- Portisch 1933. PORTISCH, EMIL: *Geschichte der Stadt Pressburg / Bratislava.* Volksstümliche darstellung in 2 Bänden. Bratislava, 1933.
- PrZ Pressburger Zeitung
- Rabár 1998. RABÁR FERENC: Lipótvár ostroma 1848-1849-ben. *Had-történelmi Közlemények* 35. (1998/2.) 362-383.
- Schrödl 1906. SCHRÖDL JÓZSEF: *A pozsonyi ág. ev. egyházközség története.* I. rész. Az egyházközség külső alakulása. Pozsony, 1906.
- Spira 1980. SPIRA GYÖRGY: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn.* [Budapest,] 1980.
- Szarka d.n. SZARKA LÁSZLÓ: *A szlovákok története.* Budapest, d.n.
- Waldapfel 1952/II. V. WALDAPFEL ESZTER (S.a.r. jegyz. és bev.): *A forradalom és a szabadságharc levelestára.* II. k. Budapest, 1952.

Jegyzetek

- [1] Előadásunk írásbeli változatának létrejöttét a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj, valamint a MÖB CH Ösztöndíja tette lehetővé.
- [2] *Fényes* III. k. 1851. 255.
- [3] *Kosáry* 1990. 332-354.
- [4] *Szarka* d.n. 97-102.
Spira 1980. 152-153, 163-166.
- [5] *Kumlik* 1998. 31., 37-42., 70-91.
- [6] *Lehotska – Pleva* 1966. 220.
- [7] *Bona* 2000. 250.
- [8] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 59. fol.
- [9] PrZ 73. (1848. szeptember 26.) 486-487.
- [10] *Schrödl* 1906 445.
- [11] *Kumlik* 1905. 67. Feltűnő, hogy Kumlik könyvének magyar változatában Eckhard ezen megállapítását nem idézte fel, lásd: *Kumlik* 1998. 72.
- [12] *Kumlik* 1998. 71-72.
- [13] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 390.
- [14] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 409.
- [15] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 391.
- [16] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 239-240.
- [17] PrZ 122. (1848. november 23.) 797-798., valamint PrZ 126. (1848. november 28.) 825-826.
- [18] PrZ 58. (1848. szeptember 7.) 377.
- [19] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 70. fol. A program egy másik nyomtatott példánya ÖStA KA AFA 1848. Serbisch-Banater-General-Kommando. IX. fasc. Kt. 1903. 1848:9/70.
- [20] PrZ 73. (1848. szeptember 26.) 486-487.
- [21] KA AFA 1848. Serbisch-Banater-General-Kommando. Kt. 1903. 1848:9/81.
- [22] PrZ 73. (1848. szeptember 26.) 486-487.
- [23] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. 400. fol. Nyomtatvány.
- [24] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 70. fol.
PrZ 67. (1848. szeptember 19.) 444.
- [25] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. 400. fol. Nyomtatvány.
- [26] KA AFA 1848. Serbisch-Banater-General-Kommando. Kt. 1903. 1848:9/74.

- [27] PrZ 70. (1848. szeptember 22.) 464.
- [28] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 324-329.
- [29] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 71. fol.
- [30] PrZ 73. (1848. szeptember 26.) 486-487.
- [31] PrZ 74. (1848. szeptember 26.) 494.
- [32] *Kumlik* 1988.. 79.
- [33] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. 262. fol.
- [34] *Bona* 2000. 250.
- [35] *Csány* 1998. II. k. 40-42.
- [36] *Kumlik* 1988. 32.
- Czigány 1961. 236.
- Az ideiglenes választmány névsora: HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 70. fol., illetve: ÖStA KA AFA 1848. Serbisch-Banater-General-Kommando. IX. fasc. Kt. 1903. 1848:9/70.
- [37] *Kumlik* 1988. 37-42.
- [38] *Kumlik* 1998. 73.
- Emil Portisch, aki 1933-ban 2 kötetben a laikus közönség számára összefoglalta a város történetét, nem állta meg, hogy ehhez a jelenethez hozzá ne fűzze. „Ma ilyenfajta vezérek már nincsenek. Mindig ők az elsők, akik elszaladnak.” *Portisch* 1933. II.k. 461.
- [39] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 256.
- Kumlik* 1998. 74.
- Portisch* 1933. II. k. 461.
- [40] *Hermann R.* 1999. 24-25, 71-73.
- [41] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 226-255.
- [42] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 256-277.
- [43] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 301-302.
- [44] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 304-305.
- [45] *Portisch* 1933. II. k. 462.
- [46] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/433/b. fol. 220-221.
- [47] *Kempen* 1931. 141.
- [48] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1849-2/222. 56-149. fol.
- [49] HL Absz. ir. Pr. Krg. 180-449. 678-695. fol.
- [50] KLÖM XIII. 347-348.
- [51] *Waldapfel* 1952/II. 370-372.
- [52] *Rabár* 1988. 368.

[53] Bona Gábor szerint Beyer Lüttichben vagy Brüsszelben halt meg *Bona* 2000. 250. A Gulyás Pál-féle lexikonban viszont Liege szerepel halálozásának helyszíneként. *Gulyás* 1941. III. k. 243.

Kászonyi 1977. 282.

KLÖM XIII. 755.

[54] HL Absz. ir. Pr. Krg. 1850-2/449. 694-695. fol.

[55] *Kumlik* 1998. 37-38.

A 171980